

איגוד מקצועי לא-סוציאליסטי של עובדים המקיים זיקת ארגונית למפלגה לא-סוציאליסטית או אנטי-סוציאליסטית איננו תופעה ארצישראלית ייחודית.¹ מקובל לזהות את 'תנועת העבודה הארץ-ישראלית' כמסגרת ארגונית ואידיאית בעיקר עם העובדים שהיו מאורגנים בהסתדרות העובדים הכללית. אולם בהסתדרות הכללית היו מאורגנים גם פועלים שהשתייכו פוליטית ואידיאולוגית לזרמים שמחוץ לתנועת העבודה. כן היו בארץ-ישראל פועלים שכירים יהודים שלא נמנו עם חברי ההסתדרות הכללית. פועלים אלה היו מאורגנים בהסתדרויות ובאיגודי עובדים שקיימו זיקה ארגונית ואידיאולוגית למפלגות לא-סוציאליסטיות וגם אנטי-סוציאליסטיות. מפלגות אלה ואיגודי העובדים הקשורים אליהן שללו את המבנה הארגוני שיצרה ההסתדרות העובדים הכללית, את שיטות פעולתה ואת העקרונות החברתיים שהנחו את דרכה.

בשנת 1933, ערב ייסוד 'ההסתדרות העובדים הלאומית', הקיפה ההסתדרות העובדים הכללית כ-76% מכלל העובדים במשק,² ו-24% היו פועלים בלתי מאורגנים או מאורגנים בארגוני עובדים שונים כמו 'ארגון עובדי הצה"ר הציונים-הרביזיוניסטים' ובית"ר' (1931), 'ההסתדרות הפועל המזרחי' (1922), 'ההסתדרות פועלי אגודת ישראל' (1933), 'ארגון העובדים הציונים הכלליים' (1934), 'העובד הציוני' (1935), 'ההסתדרות פועלים ספרדים' (1936). בתוך ארגוני עובדים אלה היה לארגון הפועלים הרביזיוניסטים חברי 'הצה"ר ובית"ר' מעמד מיוחד הן מבחינת מקומו בתוך התנועה הרביזיוניסטית והן מבחינת התפקיד שמילא במאבק בין מפלגות הפועלים הארץ-ישראליות וההסתדרות העובדים הכללית לבין התנועה הרביזיוניסטית.

במכתב לפרקליט הנודע אוסקר גרוזנברג מסוף 1925 כתב זאב ז'בוטינסקי, שאין לו ספק בכל, שהמעמד החברתי המרכזי ביהדות ובציונות מבחינת איכותו האנושית וכושר הפעולה שלו אינו אלא הפרולטאריון היהודי. הוא כתב שבמעמד הפועלים היהודי מצוי 'מיטב החומר שבעולם', נוער אינטליגנטי

המבקש 'תיקון של פשטות'. אך האידיאולוגיה הסוציאליסטית הקונס-טרקטיבית שאימצ' לו הנוער הזה ותלותו של מפלגות הפועלים הארץ-ישראליות בחיים וייצמן שיקעו את מפלגות הפועלים, לפי דעתו של ז'בוטינסקי, במצימאליון לאומי ומדיני⁸. למקורבו יוסף ב' שטממן כתב ז'בוטינסקי, שלמרבח הצער לא ימצא כנראה הרביזיוניזם תומכים בקרב ציבור הפועלים, ועל כן עליו להתבסס על מעמד הביניים, משום שזהו מעמד יהודי חסר אידיאולוגיה חוץ-ציונית וחסר עניין מחוץ לציונות⁴.

אך כבר ב-1925 התברר לז'בוטינסקי כי לרביזיוניזם בארץ-ישראל הצטרפו גם פועלים שכירים, חלקם הגדול חברי הסתדרות העובדים הכללית. ערב נסיעתו לארץ-ישראל באוקטובר 1926 כתב ז'בוטינסקי לישיבתו קלינוב: 'על הפועלים אביע דעה אחרי הביקור בארץ, אך מן הסתם יש לי חשש אחד: כאירגון לא ילכו עמנו לעולם. דרושים להם "גבירים" ולטיפתו של הנציב העליון, לא מפני שכן-צבי ושפרינצק אינם טובים, אלא מפני שהם בונים, וכסף משלהם לא יהיה להם. ובכן... כתבו לי כי תשעים למאה מן הרביזיוניסטים בא"י — פועלים ממש. נראה⁵. טענה זאת, שמרבית חברי הצה"ר ובית"ר בארץ-ישראל הם פועלים שכירים ולא משכבות הביניים חזרה ונשתנה גם בשנים הבאות. ב-1934, למשל, העריך ד"ר פ' ריבלין כי 80% מחברי הצה"ר בארץ-ישראל הם פועלים⁶. היתה אמנם מידה של הפרזה בהערכה זאת, אבל ברור שמספרם של השכירים הרביזיוניסטים בארץ-ישראל גדל בהתמדה בשנות השלושים והארבעים. סקצית הפועלים הרביזיוניסטית התמודדה בבחירות לועידה השלישית של הסתדרות העובדים הכללית, שהתכנסה ביולי 1927, וקיבלה 206 קולות מתוך 17,183 המצביעים. ב-1932 היו 1,000 עובדים רביזיוניסטים מאורגנים, ושבע שנים אחר-כך כבר הצביעו 2,767 פועלים חברי הצה"ר ובית"ר לועידה הראשונה של הסתדרות העובדים הלאומית, שהיתה באפריל 1934. דהיינו תוך שבע שנים הצטרפו לתנועה בארץ-ישראל כ-2,500 פועלים שכירים, ותהליך הגידול נמשך בקצב מהיר יותר בשנים הבאות. מנתונים אלה בהשוואה למספר המצביעים בעד הצה"ר בארץ בבחירות לקונגרסים ולאספת הנבחרים מסתבר, כי היו בתומכי הרביזיוניזם בארץ-ישראל כ-20% שכירים, ואין ספק כי השתייכותם של אלה לתנועה עוררה בעיות עקרוניות וארגוניות.

הצה"ר לא תמכה ב-1927 בהקמתו של ארגון עובדים רביזיוניסטי עצמאי, מחוץ להסתדרות הכללית, וכבר ב-1926 דחה ז'בוטינסקי את ההצעה שהעמ' לנים, קבוצה של פועלים עצמאית יוצאי 'הפועל הצעיר', תתקשר בהסדר פדראטיבי של הצה"ר ותהיה למפלגת הפועלים של הרביזיוניזם בעוד

שהצת"ר תהיה המפלגה המדינית שלו. אולם דפוסי הארגון והקיום של הפועלים השכירים בארץ-ישראל חייבו יצירתו של ארגון מעמדי בעל אופי מיוחד שיהיה מסוגל לספק תעסוקה ולהעניק ביטחון סוציאלי מינימאלי לפועלים הנמצאים מחוץ להסתדרות הכללית. ואכן שש שנים לערך, משנת 1928 ועד שנת 1934, התלבטו ראשי הצה"ר בבעיה זאת, שנבעה מן ההרכב הדמוגרפי-סוציאלי של התנועה בארץ-ישראל. דחיפותה של הבעיה גברה ככל שגדל מספרם של הפועלים הרביזיוניסטים בארץ-ישראל שהחריף העימות בין הרביזיוניזם לבין מפלגות הפועלים הארץ-ישראליות.

*

התגבשותו של 'האגף הפועלי' ברביזיוניזם והשלבים השונים של יצירת מסגרותיו הארגוניות תוארו בהרחבה בחיבורים אחרים⁸. לענייננו חשוב לציין כי עד תחילת 1931 לפחות העדיפו ז'בוטינסקי וחבריו בוועד הפועל העולמי של הצה"ר, שקבוצות הפועלים בעלות הייחוד הארגוני והאידיאלי, כמו קבוצת 'העמלנים' או קבוצת 'מגורה' הבית"רית, והפועלים הצה"רים והבית"רים האחרים בארץ-ישראל יישארו במסגרתה של הסתדרות העובדים הכללית כסיעה אופוזיציונית. בקרב הפועלים הרביזיוניסטים עצמם, לעומת זאת, התמודדו עד 1931 שתי גישות נוגדות: האחת, אותה ביטאו חברי קבוצת 'העמלנים' תבעה פרישה לאלתר מהסתדרות הכללית והקמתו של ארגון פועלים רביזיוניסטי עצמאי, ואילו האחרת התנגדה לפרישה וציידה בהמשך הוויקה הארגונית להסתדרות הכללית. משבר העלייה הרביעית דחה לשעה את הוויכוח הפנימי, אך התרפתו של העימות הפוליטי עם מפלגות הפועלים ועם ההסתדרות הכללית אחרי מאורעות תרפ"ט, וההתפתחויות הפוליטיות בעקבותיהם, החישו את ההכרעה. על התהליך השפיעה גם עלייה בית"רית גדולה יחסית לארץ-ישראל, שהרבה מאנשיה נעשו פועלים שכירים בעיר ובמושבה מזה, והמדיניות של מפא"י בהסתדרות, שהתרה לשליטה גמורה על שוק העבודה המאורגנת, מזה. גילויים של קיפוח הפועלים הרביזיוניסטים בקבלת מקומות עבודה השפיעו גם הם על הראדיקאליזציה של היחסים, ובעיקר כפרו הפועלים הבית"רים הצעירים בזכותה של ההסתדרות הכללית לשלוט בשוק העבודה באמצעות לשכות העבודה של מועצות הפועלים המקומיות ולא השלימו עם חיובם להודק כפרטים לשירותיו של ארגון, שאת עקרונותיו ואת דרכו הפוליטית שללו בחוקף. ההסתדרות, מצדה התנגדה לכניסתו של איגוד עובדים עצמאי נוסף לשוק העבודה. החתירה לארגון שוק העבודה בארץ-ישראל על-ידי ההסתדרות הכללית, חייבה את הרביזיוניזם לתת

דעתו על השאלה, כיצד עליו לארגן את הפועלים הרביזיוניסטים בארץ-ישראל, הנמצאים מחוץ למסגרתה של הסתדרות העובדים הכללית, גם כדי להבטיח להם תעסוקה וגם כדי להחליש את כוחה של ההסתדרות הכללית. פרישתם של הפועלים הרביזיוניסטים מההסתדרות הכללית היתה כאמור תהליך הדרגתי. ב"11.2.1928—10 התכנסו נציגי קבוצת הפועלים הרביזיוניסטים בנחלת-יהודה וייסדו את 'גוש העבודה הרביזיוניסטי', שהקיף בערך 300 פועלים, עדיין במסגרת ההסתדרות הכללית. ז'בוטינסקי קיבל התפתחות זאת בחיוב בעיקר משום שהעריך את החשיבות הפוליטית-התעמולתית שתהיה לארגון פועלים המקבל על עצמו את העיקרון של בוררות-חובה; ארגון כזה, סבר, יוכיח שהרביזיוניזם אינו אנטי-פועלי, ואילו חוגי המעסיקים בארץ-ישראל ייווכחו לדעת שהרביזיוניזם הוא גם כוח סוציאלי שמן הראוי להתחשב בו ואף לכרות איתו ברית.⁹

בעמדתה של קבוצת 'העמלנים', יוצאי 'הפועל הצעיר', תמכו בסוף שנת 1928 שלושה אינטלקטואלים וסופרים רבי השפעה: אורי צבי גרינברג, אב"א אחימאיר ויהושע השל ייבין. דעתם, שהוקצנה בעקבות מאורעות תרפ"ט, היתה שעל הפועלים הרביזיוניסטים לפרוש לאלתר מהסתדרות העובדים הכללית ולנהל מלחמה אידיאית ופוליטית נגדה. הם סברו שההסתדרות הכללית מהווה את תשתית הכוח של מפלגות הפועלים (ואחרי 1930 — של מפא"י). בעלות בריתו של ויצמן¹⁰, הנהלת הצה"ר עדיין התנגדה לפרישה, אך למרות התנגדותה נעשו בארץ-ישראל פעולות שבישרו את הפרישה ואף חייבו אותה. כך למשל הוקמה לשכת עבודה עצמאית של 'גוש-העבודה' ופרצו סכסוכי עבודה במושבות על רקע העסקת פועלים בית"ריים שלא באמצעות לשכת העבודה ההסתדרותית.¹¹

*

שתי מגמות התגבשו בקרב הפועלים הרביזיוניסטים לגבי אופן התארגנותם מחוץ להסתדרות העובדים הכללית:

א. יצירת ארגון עובדים לאומי עצמאי, שבעיקרו של דבר יאבק למען הקמתה של לשכת עבודה נייטרלית ולמען מימושו של העיקרון של 'בוררות לאומית' בסכסוכי עבודה. על הצדדים במגמה זאת היו מקובלות הנחות-היסוד שאין מקום להסתדרות עובדים עצמאית בדמותה של ההסתדרות הכללית וכי יש להקים ארגון עובדים הכולל רק את עובדי הצה"ר ובית"ר המורכב מאגודות מקצועיות ענפיות ללא אינטרסים משקיים וללא פעילות פוליטית. בעלי השקפה זאת סברו, שזיקתו של הארגון המקצועי למפלגה

פוליטית ולפעילות משקית מזריפה בהכרח את סכסוכי העבודה במשק הארץ-ישראלי, הנובעים בעיקר מצרכים פוליטיים מפלגתיים-שלטוניים ולא מצרכים מקצועיים-חומריים.¹²

ב. יצירתה של הסתדרות עובדים לאומית, שתלכד בשורותיה גם פועלים לא רביזיוניסטים ותהיה יותר מאשר איגוד מקצועי, דהיינו תהיה 'הסתדרות' המקיפה חוגי פועלים שונים, המספקת שירותים חברתיים כמו הספקת עבודה ושירותים רפואיים, ואף עוסקת בפעילות התיישבותית ומשקית.

לאחר ויכוח נתון הוועד הפועל העולמי של הצה"ר את הסכמתו להקמת ארגון עובדים רביזיוניסטי עצמאי אך התנגד להקמתה של הסתדרות עובדים. בהשפעתם של מאיר גרוסמן ותומכיו נמנעה הוועידה הרביעית של הצה"ר שהתכנסה באוגוסט 1930 בפראג מקבלת החלטה מחייבת.¹³ הצעת הפרשה שהתקבלה בוועידה קבעה שאם תדחה ההסתדרות הכללית את נסיבות המשא-ומתן של הצה"ר, חוקם הסתדרות עובדים לאומית. מיעוט גדול בוועידה היה נגד המשא-ומתן, אך ממילא הציגה הצה"ר במכתבה לוועד הפועל של הסתדרות הכללית תנאים, שהיה ברור מראש כי לא יוכלו להתקבל על דעתו משום שכללו תביעות לשינוי המבנה והעקרונות היסודיים של ההסתדרות הכללית. המשא-ומתן נכשל אחרי חליפת מכתבים קצרה שהתנהלה בסוף אותה שנה. (ביוני 1931 נהפך 'גוש העבודה' לארגון עובדים עצמאי מחוץ להסתדרות העובדים הכללית. באוקטובר 1931 הוכרז רשמית באופן זמני על הקמת 'ארגון עובדי הצה"ר ובית"ר בארץ ישראל', והקמתה של הסתדרות עובדים לאומית.

אך הקמתה של הסתדרות העובדים הלאומית התעכבה, וגם פרישת מאיר גרוסמן וחבריו מהצה"ר אחרי מועצת קאטוביץ, במאוס 1933, לא הביאה להקמתה לאלתר. הקשיים הוסיפו להיות עקרוניים וארגוניים-חומריים. יחד עם זאת היה ברור שאחרי קאטוביץ גברה ידם של המאקסימאליסטים ובעלי בריתם בארגון בארץ-ישראל המצדדים בהקמתה של הסתדרות עובדים לאומית על בסיסו של 'ארגון עובדי הצה"ר ובית"ר'. בקווי המצע שהציעה הצה"ר המכסימאליסטי בפולין למועצת קאטוביץ נאמר כי 'המועצה מחליטה לחזק את ידי ההסתדרות הלאומית, שהולכת ונוצרת בא"י והגלחמת במונופולין של ההסתדרות השמאלית, ושל המחנה המאקסימאליסטי בא"י...'

הסתדרות בנויה על יסודות לאומיים סינדיקאליסטיים תהיה להסתדרות העובדים הלאומית בעתיד, העקרונים שלה: בוררות לאומית, עבודה עברית וכבוש העבודה'.¹⁴

בעמדתם של החוגים המאקסימאליסטים היתה טמונה סתירה פנימית שמלוא

משמעותה התבררה רק לאחר מכן: מצד אחד דובר על 'ארגון עובדים על יסודות סינדיקליסטיים' המנוגדים לחברה בורגנית-ליבראלית, ומצד שני על משטר של בורות לאומית והסכם כלכלי-חברתי על בסיס של פשרה עם חוגי המעסיקים, דהיינו חיובה של חברה בורגנית-ליבראלית. בעיקרו של דבר טמונה היתה הסתירה בכך, שהמאקסימאליסטים רצו בהסתדרות עובדים חזקה שתוכל להיות בת-תחרות ובעלת כושר התמודדות עם ההסתדרות הכללית, ועם זאת לא רצו שתיטול על עצמה תפקידים חברתיים, כלכליים ופוליטיים כדוגמת אלה שנטלה על עצמה ההסתדרות הכללית. בעצם הקמתה של ההסתדרות עובדים 'לאומית' היה משום עלייה על המסלול של הקמת ארגון עובדים שהוא יותר מאיגוד מקצועי אוטונומי, דהיינו שיש לו אינטרסים מוסדיים וחומריים שונים. ההיסוסים לא היו נחלת ראשי המפלגה בלבד; גם ראשי 'ארגון עובדי הצה"ר ובית"ר' היססו לפעול מיד למען ייסודה של ההסתדרות עובדים לאומית. לארגון עובדים עצמאי נועד כאמור תפקיד מצומצם ומחייב פחות, ובאידיאולוגיה הרביזיוניסטית היה יסוד עמוק של הסתייגות מהקמתה של 'חברה בתוך חברה', אוטונומית ומעניקה שירותים על בסיס של שייכות מפלגתית-פוליטית, ואפילו 'מעמדית', והרי ההסתדרות עובדים לאומית היא 'חברה בתוך חברה' בתוך התנועה הרביזיוניסטית עצמה. ראשי הרביזיוניסטים התלבטו אפוא בין ראיית הסיכונים הכרוכים בהקמתה של ההסתדרות העצמאית לבין ראיית הסיכונים הכרוכים בהקמתה. באוקטובר 1931 כשהתכנסו נציגי 'ארגון העובדים' לוועידה היסוד בתל-אביב ובחרו במוכירות זמנית, שתפקידה היה להכין את הארגון לקראת הפיכתו להסתדרות עובדים. היתה זו החלטת פשרה. תהליך ההכנה נמשך עוד ארבע שנים.

*

העומת הפוליטי המקיף ושורה של סכסוכי עבודה חמורים בארץ-ישראל הביאו לתמורה חשובה בעמדתו של ז'בוטינסקי. במאמרים שפרסם בשנים 1931—1933 חזר והשקיע מאמץ בשלילת תביעתה של ההסתדרות הכללית לייחודיות ובהענקת לגיטימציה מוסרית וציונית לשבירתה של ייחודיות זאת.¹⁰ מן הסכסוכים בארץ-ישראל על רקע של חלוקת עבודה הסיק ז'בוטינסקי שלא די בארגון פועלים מצומצם בכדי לתת לרביזיוניזם הארץ-ישראלי מכשיר כוח של ממש למאבקו הפוליטי. נראה שכיוון מחשבתו היה מדיני בעיקרו, ואילו הבעיות הקשות והמיוחדות (הכלכליות, החברתיות והפסיכולוגיות) של הקליטה וההתערות של הפועלים השכירים הרביזיוניסטים העסיקוהו פחות. אבל לי נראה, כי דווקא הבעיות הללו הן שדחפו את

הפועלים הרביזיוניסטים להרחיב את מסגרת ארגונם כמי שנוקמים לשירותים כמו לשכת עבודה, עזרה רפואית, שיכון, סיוע כספי וכד'. דחה חברת-ארגוני זה הוא שהרתיע את העסקנים הפוליטיים, שלא ראו בעין יפה את הסתת המפלגה והתנועה למעורבות סוציאלית ישירה ובעלת אופי 'קונסטרוקטיבי', גם כשהבינו את ערכה האפשרי במאבק המפלגתי. עסקנים פוליטיים במפלגה וב'ארגון עובדי הצה"ר ובית"ר' חששו שהסתדרות עובדים עצמאית וכוללנית תסבך את הצה"ר ובית"ר בקשיים גדולים, ותשאב אליה גם פועלים חסרי זיקה אידיאית ומחויבות פוליטית, שקופחו מסיבה זו או אחרת על-ידי מוסדותיה של ההסתדרות הכללית.¹¹ למשל, ברוך וינשטיין טען במועצה הארצית של 'ארגון עובדי הצה"ר ובית"ר', שהיתה ב-22—23 בינואר 1932, שהקמתה של ההסתדרות עובדים עצמאית ללא כוח ארגוני ממשי וללא משאבים תהיה אסון משום שתשקיע את הצה"ר במאבק מעמדי-סוציאלי, ואילו התנועה הרביזיוניסטית באה לעולם כדי להיאבק במישור המדיני והרעיוני בלבד. ד"ר י"ה יבין הביע חשש מפני הפער שייווצר בין התכנית והשאיפות לבין אפשרויות הפעולה של ההסתדרות העצמאית.¹²

המתנגדים לא הטיבו להבין את תנאי המציאות הארץ-ישראלית. הפועלים השכירים המאורגנים ב'ארגון עובדי הצה"ר ובית"ר' לא יכלו להתמתן להתגשמות התכנית המדינית והתתיישבותית של הרביזיוניזם, ולשינוי בדפוסי המציאות הארץ-ישראלית העתיד לבוא כמצופה בעקבותיה. העימות היומיומי עם ההסתדרות הכללית ומפא"י במישור חלוקת העבודה והשגת מקורות תעסוקה, הקיטוב הפוליטי-אידיאולוגי והצורך בשירותים חברתיים וכלכליים, כל אלה יחד החלישו את החששות והתנגדות. בינואר 1932 קיבלה המועצה הארצית של הארגון החלטה שיש לפתוח במשא-ומתן עם גורמים שונים לקראת הקמתה של ההסתדרות תל-אומית ושיש לתקם קופת חולים עצמאית. ההחלטה לא פירשה את המועד המדויק של ייסוד ההסתדרות החדשה. המועצה הארצית השישית של הארגון, ב-10—11 בנובמבר 1933, החליטה לפתוח בפעולות ארגוניות מעשיות, שנמשכו עד מארס 1934.¹³ לראשי הארגון התברר כי ארגוני עובדים אחרים אינם מוכנים להצטרף להסתדרות החדשה, הודיעו על הצטרפות רק קבוצות עובדים קטנות, ובראשן קבוצה של עובדים 'ציונים כלליים' בראשות יעקב יעקבי וגדליהו הכטמן וקבוצה של פועלים תימנים בראשות נחמן צארום ו' עמרני.

בשנים 1931—1934 קלט 'ארגון עובדי הצה"ר ובית"ר' עולים לגאליים ובלתי-לגאליים ותושבים ותיקים, וכך גדל מספר חבריו במידה ניכרת. היה משום פאראדוקס בכך, שתנועה שחתרה לגיבוש פוליטי וכלכלי של

שכבות הביניים הארץ-ישראליות, הצליחה דווקא בארגון המקצועי של פועלים שכירים. בסוף שנת 1932 נמנו עם שורות הארגון 1000 עובדים, מתוכם 300 בתל-אביב. בסוף שנת 1933 נמנו עם חברי הארגון 3000 פועלים, מתוכם כ-1500 בתל-אביב. חברי הארגון נחלקו ל-14 תאים מקצועיים במשק העירוני (בעיקר בניין) והשאר במשק של המושבות הוותיקות (בפתח-תקות 130, בתדרה 80, בגליל העליון 70, בהרצליה 50, בכפר סבא 80, במושבות השרון 180) ¹⁸.

הבחירות לוועידת היסוד של הע"ל נערכו בתחילת אפריל 1934. תוצאותיהן היו:

הרשימה	קולות	צירים
הצה"ר ובית"ר	2767	139
הפועלים התימנים	373	19
הפקידים הלאומיים	230	14
בלתי-מפלגתיים	181	9
פועלים דתיים	177	9
ציונים כלליים	175	9
חברי 'מכבי'	45	2
ספרדים	54	3
עולים חדשים	37	2
	4039	206

הוועידה הראשונה של הע"ל היתה אמורה להתכנס בפסח תרצ"ד, ה-4 באפריל 1934. יומיים לפני פתיחת הוועידה בתל-אביב קיבלה הוועדה המארגנת מכתב ממושל המחוז ביפו, שהודיע לה שאינו מוכן לאשר את הכינוס 'מתוך זה ששעה זו איננה מתאימה לאספת יסוד של חטיבה פוליטית חדשה'. נציגי הוועדה המארגנת הסבירו כי הע"ל איננה חטיבה פוליטית. האיסור בוטל, והוועידה הועברה לירושלים והתכנסה באולם קולנוע 'עדן' ²¹.

אין בידינו סטנוגרמה מלאה של ועידת היסוד. דברי הנאומים הובאו בעיתון 'חזית העם' בקצרה בלבד. רק דברי הברכה ששיגרו לוועידה זאב

ז'בוטינסקי ופרופ' יוסף קלוזנר נדפסו במלואם, והובאו אחר-כך בספרו של י. אופיר, 'ספר העובד הלאומי'. נאומי של גוריון נדפסו בעיתון בחלקו והתמשך המובטח שלו לא נדפס. לא נדפסו גם הנאומים הפרוגרמאטיים של ד"ר בנימין לובוצקי (אליאב) ושל עקיבא ברוך ונאומים אחרים שהעיתון הבטיח שיפורסמו בו בנפרד. דברי הברכה של ז'בוטינסקי וקלוזנר, כמו המאמרים שהתפרסמו ב'חזית העם' וב'ראצונו' הפאריסאי ערב הוועידה, ביטאו קודם כול את המגמה לבסס את הלגיטימציה הערכית להתפתחות הארגונית החדשה. הממד הערכי ניתן בעיקר בדברי ז'בוטינסקי והיה בעל אופי פוֹזִיטִיבִי וגאטִיבִי כאחד. במאמריו 'כן, לשבור' ('יא, ברעכען...') מן ה-4.11.1932 ²², 'קורסי הצלב האדום' מן ה-3.10.1932, 'הפרת משמעת' מאוקטובר 1933 ²³, ביסס ז'בוטינסקי את הלגיטימציה של הפרישה ממסגרות קיימות ואת הלגיטימיות של המאבק עם תביעתן של המסגרות הקיימות למונופול. במאמרים שלו ושל עסקנים אחרים ²⁴, ובדברי הברכה שלו, ביקשו להציג נוסח חדש של הסתדרות עובדים שערכיה ושיטותיה שונות מאלו של ההסתדרות הכללית. המאמרים לא שללו את זכותו של הפועל השכיר להתארגן בארגון מקצועי, אך לא הכירו בהסתדרות העובדים הכללית כארגון המקצועי היחיד או המרכזי. הם טענו כי ארגון עובדים הוא תנועה וולונטארית, ועובד שמצפונו אינו מתיר לו להשתייך להסתדרות אחת רשאי להקים לעצמו הסתדרות אחרת. בתביעתה של ההסתדרות הכללית לייחודיות או להגמוניה ראוי ביטוי לאינטרס פוליטי של מפלגות הפועלים ולא ביטוי לאינטרס חומרי-מקצועי של העובדים עצמם. המאמרים גם ביקשו לברר את מהות זיקתו של פועל שכיר למפלגה אנטי-סוציאליסטית, המכירה בבכורתו של המעמד הבינוני ביצירת המשק הארץ-ישראלי. הוסבר בהם שהפועל היהודי הוא בראש ובראשונה פועל לאומי, הדוחה את האידיאולוגיה של 'מלחמת מעמדות' ושואף להגיע להסכם עם המעסיקים והמעמד הבינוני. הוסבר בהם גם מדוע אין הרביוניזם רואה בשביתה עיקרון מקודש הבא להגן על האינטרסים של מעמד הפועלים בארץ-ישראל, — השביתה ברוב המקרים אינה שביתה כלכלית אלא מכשיר מעמדי-מפלגתי; השביתה במשק הארץ-ישראלי איננה פוגעת במדינה ריבונית ומכוונת נגד מוסדותיה, אלא פוגעת בתהליך הקמתה של חברה לאומית על בסיס איתן. להסתדרות העובדים הלאומית ניתן לא רק תפקיד מקצועי, אלא גם תפקיד חינוכי.

נאומי הפתיחה של ועידת היסוד לא היו בעלי אופי אופראטיבי; לא נקבעו עקרונות ברורים של מדיניות שכר ויחסי עבודה. אמנם דובר על כך, שהע"ל לא תפגע באינטרסים של העובדים, אך גם לא תטפח שנאה מעמדית. העיקרון

המעשי היחיד שהוצג בוועידת היסוד היה העיקרון של שכר עבודה נמוך לפועל העברי כדי לסייע לעבודה העברית ולכיבוש העבודה, והשלמת רמת החיים על-ידי שירותים במצרכים (in natura) ²⁶: 'דירות זולות, מסעדות זולות, חינוך חינם, עזרה רפואית' וכד' ²⁸. את אלה היתה צריכה לספק הממשלה המאנדטורית, או לחילופין — המוסדות הלאומיים.

*

בחודש יוני 1934 הוגשה לממשלת ארץ-ישראל בקשה לאשר את הקמתה של 'הסתדרות העובדים הלאומית' בארץ-ישראל על סמך התקנון הומני שלה, שאושר לאחר מכן בוועידה-השנייה, באפריל 1935. התקנון קבע את מוסדות ההנהלה של הע"ל ואת דרכי ארגונה (ראו להלן, עמ' 79—89). אולם מעבר להצהרות העקרונות היה על הע"ל לקבוע את דפוסי מעורבותה במשק הארץ-ישראלי, את יחסיה עם המפלגה ועם בית"ר ואת היקף פעולותיה. היא נאלצה לוותר על עקרונות שלא ניתנו ליישום בדפוסי המציאות הקיימים בארץ-ישראל ולהסתגל לדפוסי אלה. למשל, בעוד שהקמתה של לשכת עבודה בייטראלית היתה עקרון-יסוד של הרביוניזם, הקימה הע"ל לשכות עבודה עצמאיות משלה כדי שיספקו עבודה לחבריה; בעוד שעקרונות הע"ל דיברו על הסתדרות המבוססת על אגודות ענפיות אוטונומיות, היתה השליטה בה בידי הסניפים המקומיים, ובעיקר בידי הוועד המרכזי והסניף המרכזי התל-אביבי.

המועצה הראשונה של הע"ל, בסוף יולי 1934, נדרשה לבעיות ארגוניות אלה. עקיבא ברון קבע בסיכום נאומו הפרוגרממאטי את היסודות הארגוניים של הע"ל:

1. 'הסתדרות עובדים לאומית' תהיה מורכבת מאגודות ארציות על פי ענפי העבודה העיקריים, ואפילו אגודות מקצועיות שבהן חברים יחידים ²⁷.
2. חברי 'הסתדרות העובדים הלאומית' יהיו בני בחברות ב'קופת החולים הלאומית', סעיף מחייב מקביל לזה הקיים בהסתדרות העובדים הכללית.
3. תיקבע עמדה חיובית כלפי נסיונות להתארגנות קואופרטיבית של פועלים רביוניזיסטים. לא נקבע אם תהיה זאת התארגנות קואופרטיבית לביצוע עבודה או התארגנות קואופרטיבית קבלנית 'עם חומרים'.
4. הע"ל תבקש לפקח על מחלקת ההתיישבות של הצה"ר ועל 'אוצר ההתיישבות', בנימוק שרוב המתיישבים באים מחוגי הפועלים.

5. על הע"ל לקבוע עמדה בשאלה אם יש לפתוח בפעילות בענף הבניין ולבנות שכונות ובתים משותפים לפועלים, למעמד הבינוני ולחוגי האינטליגנציה הרביוניסטית.

6. הע"ל תפתח פעילות תרבותית וחינוכית במישור המקצועי, הכללי והלאומי.

7. הע"ל תקיים זיקה לצה"ר בלבד, ואילו הזיקה למפלגות אחרות ('המזרחי' או 'הציונים הכלליים') תותר רק אם המפלגות הללו יגלו יחס חיובי להסתדרות החדשה.

8. ייפתחו סניפים עצמאיים של הע"ל במרכזים הרביוניזיסטיים באירופה ובאמריקה.

9. תיפתח פעולה עצמאית של גיוס חברים וחברות להסתדרות ²⁸.

במועצה הראשונה של הע"ל הודיעו על הצטרפותה של 'התאחדות עולי פרס' נערך דיון ראשוני על בעיות המימון של 'ההסתדרות הלאומית', בהנחה שמסי החבר לא יספיקו להתארגנותה. ניתן ביטוי לצורך בגיוס כספים גם מחוץ למסגרת התנועה הרביוניסטית. בלטה מאד בדיון המגמה לקונסטרוקציה טיביוציית, שהתחזקה ברביוניזם הארץ-ישראלי בשנת 1934 ²⁹, ונדונו דפוסי הפעילות הכלכלית של 'ההסתדרות העובדים הלאומית'.

*

הוועידה השנייה של הע"ל המשיכה קו זה של דיון פראגמאטי. לא נערך בירור נוסף על עקרונות-היסוד של הרביוניזם בשאלות משק וחברה. הוועידה נפתחה באולם 'בית העם' ב-20 באפריל 1935, בצלו של משאל החברים בהסתדרות העובדים הכללית, שדחה את טיוטת הסכם העבודה שנחתם באוקטובר 1934 בידי דוד בן גוריון וזאב ז'בוטינסקי בלונדון ³⁰. רוב ראשי הע"ל לא נמנו עם תומכיו של ההסכם, והם נכנעו במידה רבה לרצונו של ז'בוטינסקי. על כן לא ראו בכשלון ההסכם דבר שיש להצטער עליו. לעומת זאת הבהיר להם כשלונם של המשא-ומתן כי עליהם להתארגן בהסתדרות עובדים לכל דבר, עם היקף פעילויות רחב ככל האפשר, שתעניק את מירב השירותים לחבריה ותהיה אלטרנאטיבה ממשית להסתדרות העובדים הכללית. נראה לראשי הצה"ר והע"ל, שהענימות בשנת 1933 בחברה הארץ-ישראלית הוכיח את הצורך הרב בארגון רב-ממדי ובפעילות חברתית משקית, והובן שלא די בפעילות פוליטית ובעקרונות פוליטיים להקמת תנועה פוליטית חזקה המתחרה על ההגמוניה והשלטון. הוועידה השנייה, שציריה ייצגו 6,500 חברים ועוד 1,000 נשות חברים, התכנסה גם על רקע הידיעה הברורה שהצה"ר עומדת לפני פרישה ממסגרתה של ההסתדרות הציונית. הרביוניזם ראה

עצמו נאלץ למסד את עצמו כ'פת-חברה' ביישוב הארץ-ישראלי³¹. מגמה זאת בלטה במיוחד בדבריו של נחמן שבתאי, שדיבר בוועידה על הצורך בריכוז הכוח הצרכני של הרביוניזם ותומכיו בארץ-ישראל ועל יצירה משקית עצמית, ובדבריו של מזכיר הע"ל צבי פונפלד, עסקן צה"ר ותיק שהתמנה לתפקידו ב-13.12.1934, שתבע להגביר את הכוח הכלכלי האוטונומי של הע"ל, ודרש לצורך זה עצמאות ארגונית וניתוקה של ההסתדרות מתלותה בקרן תל חי של הצה"ר ובית"ר³².

העסקנים הרביוניסטים במפלגה ובבית"ר לא גילו יחד אוהד לתביעות אלה. יחסם להסתדרות העובדים הלאומית נשאר דו-משמעי: מצד אחד הוסיפו להכיר בנחיצותה ובערך הפוליטי שיש בה; מצד שני חששו מפני האפשרות שהע"ל תהפוך לארגון אוטונומי בעל אינטרסים משל עצמו, והפיקוח המפלגתי עליה יחלש. העסקנים הפוליטיים ראו בהע"ל מכשיר רצוי למאבק חברתי ומפלגתי חשוב ביישוב, אבל עם זאת חששו מפני מעורבות יתר של הע"ל במאבק זה, ובעיקר חששו מפני העדפתו של האינטרס המוסדי או המעמדי על פני השיקול המפלגתי הכולל. 'קרן תל חי' סירבה לאפשר להע"ל להקים סניפים עצמאיים בגולה או לפתוח במגבית משלה. במאי 1936 הסתיים המאבק בין פונפלד לבין עסקני הצה"ר בפיטוריו. ד"ר אריה אלטמן, יושב-ראש ועד המורשים של הצה"ר בארץ-ישראל מונה ליושב-ראש הוועד הפועל של הע"ל. בוועידה השלישית של הע"ל, באפריל 1937, קבע אלטמן במפורש, שאין להפריד בין בעיות סוציאליות לבעיות פוליטיות, ולכן אין להעניק להע"ל עצמאות בשאלות סוציאליות, ואף לא למראית עין³³.

המתח בין 'הסתדרות העובדים הלאומית' לבין המפלגה נמשך לאורך כל התקופה המאנדאטורית ולאחר מכן, וגלגוליו הם נושא למחקר נפרד.

במרכז דיוניה של הוועידה השנייה עמדה אם כן בעצת הקונסטרקטיביזם הרביוניסטי, שהע"ל גודעה בהכרח להיות הגורם המרכזי לביצועו. בעיה חשובה נוספת היתה עמדת הע"ל בסכסוכי העבודה בשנת הגיאיות. 'ספר העובד הלאומי' מתאר את הוועידה השנייה כוועידה שעסקה רק בהשלמת התארגנות של הע"ל, ולכן שכך הוא סוקר את דיוני הוועידה בשני עמודים בלבד³⁴. ספר זה מציג את הוועידה מן הבחינה התכליתית, ואילו בטאון הצה"ר 'הירדן' ראה בה בעיקר 'וועידה בעלת חשיבות רעיונית' ותיארה כ'נקודת ארכימדס לשינוי ערכים רעיוניים בארץ ישראל'³⁵.

כאמור, לא התנהלו בוועידה השנייה דיונים אידיאולוגיים מעמיקים, אבל בפרוטוקול הוויכוחים משתקפת היטב העובדה שהע"ל עמדה בשנים 1934—

1935 בפני הצורך לבחור את שיטות הפעולה שלה לעתיד, וכי צורך זה נבע יותר מאינטרסים חברתיים וכלכליים מאורגנים מאשר על ידי רעיונות מנחים. אומנם ראשי הע"ל פעלו מתוך הרצון לבנות הסתדרות עובדים שונה בעקרונותיה ובדרכי פעולתה מהסתדרות העובדים הכללית, אבל דומה שהרבה מן השוני היה תוצאה מן החולשה האופייקטיבית של הע"ל: מספר חבריה הקטן יחסית, העדר משאבים כספיים, תנופה קונסטרקטיבית מועטה וכד', יותר מאשר תוצאה מעכבות סובייקטיביות. מובן שגם ההתפתחות ההיסטורית של שתי ההסתדרויות היתה שונה בתכלית. מכל מקום, הוועידה השנייה מסמנת את התחזקותו של הקו הקונסטרקטיבי. נחמן שבתאי מייצג אותה בפרוטוקול הדיונים, ודעותיו היו מקובלות בתוך הע"ל יותר מדבריהם ההסתיוגות של יצחק גוריון ואריה בן אליעזר, שחששו שהע"ל תהפוך ללשכת עבודה מפלגתית נוספת המעניקה אולי גם כמה תגמולים סוציאליים אחרים. ההתלטה בוועידה להקים משק הסתדרותי המנוהל בשיטה ריכוזית היתה הוכחה מובהקת לנצחון המגמה הקונסטרקטיבית, והיא באה לידי הגשמה בהקמתה של חברת ביטוח עצמאית 'הסלע', ב-1937; ביצירת 'קרן חוסר עבודה' ב-1939, ובהקמתו של מרכז קבלני לעבודות סלילה ב-1940. נוצר אם כן בהע"ל אינטרס מוסדי-סטרוקטוראלי, וזאת בתוך תנועה פוליטית שמצעה הרעיוני ביטא התנגדות לאופן התארגנות כוח. לא נשמרה גם האוטונומיה של האגודות המקצועיות בתוך הע"ל עצמה ולא נותקה הפעילות המשקית (המזומצמת אומנם) מן הפעילות המקצועית של הע"ל. על רקע 'הפרוספריטי' של אמצע שנות השלושים נטתה גם הע"ל להרחיב את פעילותה הכלכלית המאורגנת.

*

הסטנוגרמה של הוועידה השנייה התפרסמה בחוברת בשם 'הוועידה השנייה של הסתדרות העובדים הלאומית, יז—יט ניסן תרצ"ח (20—22 באפריל 1935) דין וחשבון', בהוצאת הוועד הפועל של 'הסתדרות העובדים הלאומית', 1935. המקור לחוברת זאת לא נשמר. היא מובאת כאן בשלמותה, בצירוף פרטים נוספים על מהלך הוועידה כפי שהתפרסמו בבטאון הצה"ר 'הירדן'. נוסח הדברים חושף היטב את הבעייתיות של תרגום עמדות עקרוניות למושגים אופרטיביים, בתחום הארגון, הקונסטרקטיביזם, העבודה העברית והיחסים עם נותני העבודה, ומכאן העניין שיש בו לגבי ההיסטוריה החברתית של ארץ-ישראל בכלל וההיסטוריה של מעמד הפועלים בה כפרט*.

* הדיונים והדיווחים וכן רשימות השמות והחומר מן העתונות יבואו כאן בכתיבם המקורי.

הערות למבוא

- 1 על האיגוד המקצועי הלא-סוציאליסטי בקצרה אצל דוד גרומן, האיגוד המקצועי והמדינה המודרנית, תל-אביב 1968, עמ' 82—92.
- 2 ו' פרויס, '25 שנות ההסתדרות בראי הסטטיסטי', תו שין הא—שנתון דבר, תל-אביב, תשי"ו, עמ' 368.
- 3 מכתב ז'בוטינסקי, מה-12.11.1925, נדפס בדרך ה'מכתבים', תל-אביב (אין שנת הוצאה), עמ' 72—74. גרונברג היה סניגורו של בייליס במשפט עלילת הדם המפורסם בשנת 1913.
- 4 על הוויכוח בעניין זה בין ז'בוטינסקי לבין שכטמן: "ב שכטמן, זאב ז'בוטינסקי — פרשת חייו, תל-אביב 1959, ב, עמ' 309—312. על טענות שכטמן, שאין לסתום את הגולל על האפשרות של הצטרפותם של פועלים לצה"ר ענה ז'בוטינסקי, שאמנם מצטרפים פועלים לתנועה, אך זוהי התפתחות הנמצאת בגדר התהוות, מה צורה ילבש הדבר, אינני יודע. אולי יתברר כי הצדק אתך, או אשמח. ראה עוד לעניין גיבוש האוריינטציה הבורגנית של ז'בוטינסקי אצל יעקב שביט, מרוב למדינה — התכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי של הרביזיוניזם, תל-אביב תשל"ח, עמ' 153—201.
- 5 המכתב מה-24.9.1926, מכתבים, עמ' 264.
- 6 הערכה זאת באה במאמרו 'הדרך ארוכה — אבל בטוחה', בגליון המיוחד של 'חזית העם' בחול המועד פסח תרצ"ד (גליון מס' 180). כך העריך גם וולגנג (זאב) פון וייזל במאמרו 'רביזיוניזם וסוציאליזם', שם, 11.8.1933, וכך העריכו אחרים. וראה שביט, מרוב למדינה, עמ' 75—80.
- 7 ראה: י' (יהושע) אופיר, ספר העובד הלאומי, הוצאת הוועד הפועל של ההסתדרות הלאומית, תשי"ט, עמ' 47—49. בעניין השתתפות הרביזיוניסטים בוועידה השלישית של ההסתדרות ראה נאומו של יעקב ויגשל בוועידה השלישית של ההסתדרות, שעלי דיווח עיתון 'הצפון' ב-29.7.1927, ונאומו של ד"ר קלגסבלד, ב-25.7.1927 ('הרביזיוניזם דורשים עצמאות של מוסדות הפועלים').
- 8 על אופיי של קבוצת 'מגורה' וקבוצת 'העמלים' ראה: אופיר, העובד הלאומי, עמ' 31—45; ח' בן-יורחם, ספר בית-ר — קורות ומקורות, ירושלים ותל-אביב תשכ"ט, א; ההסתדרות העובדים הלאומית בא"י — עשר שנות ההסתדרות, א, תל-אביב, 1944. על החלטות המועצה הארצית השנייה של 'ההסתדרות הציונים העמלים בא"י', אופיר, שם, עמ' 60; 'הארץ', 22.9.1926; 'דבר', 7.10.1926.
- 9 על 'גוש העבודה הרביזיוניסטי': אופיר, העובד הלאומי, עמ' 50—58.
- 10 שם, עמ' 50—53; שביט, מרוב למדינה, עמ' 118—126.
- 11 סכסוכי העבודה בתקופה זאת מתוארים בהרחבה בכמה ספרים ומחקרים מנקודות מבט שונות: עמדת הרביזיוניסטים אצל אופיר, העובד הלאומי, ואצל בן-יורחם, ספר בית-ר. השורה את הניתוח אצל א' שפירא, המאבק הנכונ — עבודה עברית 1929—1939, תל-אביב תשל"ו.

- 12 גוריון (אבי נעמה) במאמרו 'הנחות ליסוד ההסתדרות עובדים לאומית נושא לוויכוח לכל סניפי ארגון עובדי הצה"ר, למועצת ההסתדרות הצה"ר, לוועידת אירגון הצה"ר המתכנסת בכ"ב תשרי תרצ"ב ('המדינה' 21.9.31) קבע כי ההסתדרות הלאומית תהיה 'לארגון מקצועי במקום בליל של קואופרציה, תרבות, משק, מוסדות קבלניים וכו' וכי תהיה 'גוף מקצועי המסתעף למקצועות שונים, הלוחם להטבת תנאי העבודה של חבריו במקצועם הן לשכלול המקצוע והן להטבת תנאי עבודתם על יסוד של הבנה הדדית בין הגופים שבאו לבנות את המולדת'. ועקבא ברוך, 'ההסתדרות העובדים הלאומית עד סוף תרצ"ד' חזית העם, 9.4.1934.
- 13 אין פרוטוקול של הוועידה העולמית הרביעית של הצה"ר, שהייתה בפראג ב-10—14 באוגוסט 1930. הצעתו של ברוך וינשטיין: Die Soziale Frage und die Arbeiterpolitik, The Revisionist Bulletin, London 25th July 1930 ב' לובוצקי, הצה"ר ובית"ר, ירושלים 1946, עמ' 29—30. ז'בוטינסקי לא רצה בקרע בינו לבין חבריו בוועד הפועל העולמי, שהתנגדו להקמת ההסתדרות עובדים עצמאית, ועל זאת ראה במכתביו לש' גפשטיין מה-18.10.1929, מ"ז, א 2/19/2/1; אל י' קלינוב מה-16.5.1929 ומה-19.8.1928, אצ"מ 284/27 ולשכטמן 30.5.1929, מ"ז א 1/19/2/1.
- 14 הנסיגנות למשא-ומתן בין הצה"ר לבין ההסתדרות העובדים הכללית מתוארים אצל אופיר, העובד הלאומי, עמ' 80—82, ואצל י' גולדשטיין, התגבשות מדיניותה הציונית והארצישראלית של מפא"י עד 1935 (חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית תשל"ב), עמ' 365—366. הצעת ההחלטה הובאה ב'חזית העם', 7.4.1933.
- 15 החרפת הנעימה במאמרים באה בעקבות סכסוך העבודה בפרדסי כפר-סבא בסוף 1930 ובעיקר בעקבות סכסוך פרומין ב-1932 (שפירא, המאבק הנכונ, עמ' 110—120; גולדשטיין, התגבשות), עמ' 362—365.
- 16 ראה: אופיר, העובד הלאומי, עמ' 76—80, 125—132; עשר שנות, עמ' 11—17.
- 17 עשר שנות, עמ' 17—18.
- 18 אופיר, העובד הלאומי, עמ' 130—133; עשר שנות, עמ' 18—30. שם מובאת ההתכתבות בעניין הפיכת הארגון להסתדרות עובדים לאומית.
- 19 שם, עמ' 126.
- 20 חזית העם, 9.4.1934.
- 21 'חזית העם', חוהמ"פ תרצ"ד.
- 22 המאמר תורגם לעברית ונדפס ב'חזית העם', כמו מאמריו האחרים של ז'בוטינסקי בסוגיה זאת, והוסיף הרבה לאווירת העימות והעוינות הכבדה ששררה ממילא מעל דפי העיתון. נדפס גם המאמר 'שלטון האגרוף בא"י' (ב' 11.11.1933), ועוד מאמרים.
- 23 מאמר זה נתן בסיס אידיאולוגי לפרישת הצה"ר מההסתדרות הציונית, ונדפס תחילה ב'אונזער פאסט' באוקטובר 1933. ראה: ז' ז'בוטינסקי בסער ירושלים תשי"ג, עמ' 123—132.
- 24 אריה בבקוב, 'ההסתדרות עובדים לאומית' וי. ה. ייבין, 'החלוץ הלאומי — בונה את ההסתדרות', חזית העם, חוהמ"פ תרצ"ד.

- 25 ראה : י' שביט, 'שכר עבודה, שירותים בעין (in Natura) ומדיניות סוציאלית — השקפתו הסוציאלית של הרביוניזם : מקורות ועמדות', בטחון סוציאלי, חוב' 12—13 (אדר תשל"ז), עמ' 52—61.
- 26 פ' ריבלין, 'הדרך ארוכה — אבל בטוחה', חזית העם, חוהמ"פ תרצ"ד.
- 27 יש מקום לבחון את הנחת-היסוד הרביוניסטית בדבר יעילותן של אגודות מקצועיות ענפיות בתקופת המאנדאט לשם הגנה מקצועית על תנאי עבודה של הפועל. הנחת-היסוד זאת דורשת בדיקה משתי נקודות-מוצא : (א) האם התביעה הרביוניסטית להעברת משקל הכובד לאגודות ענפיות לא נועדה בעיקרה של דבר אלא לפגוע במבנה הריכוזי של ההסתדרות הכללית ובכוחה הנתון בידי מועצת הפועלים המקומית ובכך היה בה בעצם — בתנאים הנתונים — כדי להחליש את כוח המיקוח של הפועל המאורגן במסגרת ענפית, שהיא חלשה יותר ? (ב) האם לא היה בהעברת משקל הכובד לאגודות ענפיות משום סתירה לשאיפה הרביוניסטית למתן את הראדיקאליזאציה של הפועל השכיר ולכפוף אותו למסגרת של שיקול לאומי כולל, ובכך בעצם היתה הגשמת התכנית הרביוניסטית מביאה למצב שונה לגמרי מזה מאליה שאפה מלכתחילה ? הע"ל החלה בהקמת אגודות מקצועיות רק אחרי 1936.
- 28 'המועצה הראשונה של הסתדרות עובדים לאומית', הירדן, 31.7.1934.
- 29 ראה שביט, מרוב למדינה, עמ' 256—265.
- 30 על ההסכם ראה : י' גולדשטיין וי' שביט, ללא פשרות — הנסיון להשגת אחדות לאומית וכשלוננו (בדפוס).
- 31 ראה מ' ליסק וד' הורוביץ, 'הישוב כחברה פוליטית', המערכת הפוליטית הישראלית, תל-אביב תשל"ז, עמ' 14—50.
- 32 דברי צבי בזנפלד ב'אספה פומבית המונית לפני הפתיחה של וועידת הע.ל.', הירדן, 21.4.1935 ; אופיר, העובד הלאומי, עמ' 200.
- 33 אופיר, העובד הלאומי, עמ' 244—293.
- 34 אופיר, העובד הלאומי, עמ' 198—200.
- 35 מאמר מערכת מה-21.4.1935.